

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/131232>

Please be advised that this information was generated on 2021-06-18 and may be subject to change.

had the patience to go through with', schrijft hij aan een vriend als hij de ruim 900 pagina's uit heeft (p. 38).

Voor de twee huidige editeurs was dat duidelijk geen opgave. In een bewonderenswaardig beknopte inleiding (44 pp.) en een viertal informatieve bijlagen over de identificatie van de personen, de verschillende edities, vertalingen, bewerkingen en parodieën, geven ze een door wrocht commentaar op de tekst. Dat Barclay daarin uitgroeit tot kampioen van het genre van de geleerde politieke roman (een genre dat 'regretably' in de loop van de zeventiende eeuw uit de gratie raakte, p. 38), zij hun vergeven. Echter, een aantal elementen had wat ruimer aandacht mogen krijgen, zoals de opvallende positie van Barclay zelf als de auteur/verteller Nicopompus, die de prozatekst afwisselt met poëtische gedeelten. Verder ligt de nadruk wel heel sterk op de Engelse en in mindere mate de Franse cultuurgeschiedenis. De andere Europese gebieden komen nauwelijks aan bod. Juist over de Nederlandse inbreng was wel meer te melden geweest, bijvoorbeeld de rol van de firma Elzevier bij de eerste publicatie van de allegorische sleutel-lijst en bij heel wat herdrukken. Bij alle volledigheid wekt het ook verbazing dat Glazemaker wel genoemd wordt als vertaler van de twee Nederlandse edities (p. 57), maar niet als de vertaler van de Franse bewerking in 1681 (p. 59). Miraculeus onvolledig tenslotte is de index, waarin bijvoorbeeld De Groot, Scaliger en Glazemaker (samen met alle andere vertalers/bewerkingen) ontbreken.

Lia van Gemert

Jeroen Blaak, Geletterde levens. Dagelijks lezen en schrijven in de vroegmoderne tijd in Nederland 1624-1770. Hilversum: Verloren 2004, 368 pp. ISBN 90-6550-803-1, E 32,-.

Het onderzoek naar historisch leesgedrag laat zich grofweg in twee categorieën opdelen. Ten eerste zijn er de studies die een kwantitatieve benadering hanteren en op basis van cijfermatig materiaal, verkregen uit boekhandeladministraties, boedelinventarissen en veilingcatalogi, algemene uitspraken trachten te doen over leesvoorkeuren van verschillende sociale groepen, uitgesplitst naar klasse, leeftijd, sekse en beroep. Belangrijk pionierswerk is op dit terrein, voor wat betreft de Nederlandse situatie, onder meer verricht door neerlandici en (boek)historici als Joost Kloek, Wijnand Mijnhardt, Han Brouwer en José de Kruif. Ten tweede zijn er de studies die een kwalitatieve invalshoek kennen, waarbij de leeservaring van individuen centraal staat. Exemplarisch voor dit type onderzoek is Arianne Baggermans analyse van de lectuur van de Hollandse jongen Otto van Eck (1780-1798), die in zijn dagboek precies noteerde welke boeken hij wanneer las.

In zijn proefschrift *Geletterde levens* breekt Jeroen Blaak een lans voor dit laatste type onderzoek. Studies naar individuele lezers bieden volgens hem 'in zeker opzicht' een completer beeld dan de kwantitatieve onderzoeken, omdat de gemiddelde lezer die uit de kwantitatieve onderzoeken naar voren komt vaak 'zo schimmig' is dat deze 'aan geen enkel concreet geval meer beantwoordt' (p. 32). Bovendien plaatst hij

zijn onderzoek, anders dan de bovengenoemde studies, in het bredere kader van de mediageschiedenis. Hij wil niet alleen het lezen, maar ook het dagelijkse spreken en schrijven van de door hem geselecteerde hoofdpersonen belichten, omdat de drie media nauw met elkaar verbonden waren: onderwerpen uit de lectuur keerden terug in de dagelijkse gesprekken, geschreven teksten werden vaak voorgelezen en het gesproken woord had op zijn beurt weer invloed op de omgang met teksten.

Nauwgezet reconstrueert Blaak vervolgens de 'geletterde levens' van vier personen aan de hand van hun dagboeken. Zijn bronnen zijn het 'journael' uit 1624 van de Haagse schoolmeester David Beck, de dagboeken over de periode 1669-1713 van de Delftse aristocraat Pieter Teding van Berkhout, de 'chronologische historie' uit de jaren 1747-1756 van de Amsterdamse klerk Jan de Boer en tot slot het religieuze 'rekenboek van de ziel' van de domineesdochter Jaboca van Thiel uit de jaren 1767-1770. Blaaks analyse van hun lees-, schrijf- en spreekgedrag levert vier mooie en goed leesbare microstudies op. De grote aandacht voor het detail is echter tegelijkertijd de kracht én zwakte van het boek.

De lezer krijgt tal van aardige, soms verrassende anekdotes over hoe deze heel uiteenlopende hoofdpersonen aan hun lectuur kwamen, en waar en wanneer ze lazen. Niet zelden laten deze particuliere feiten bovendien zien dat het gangbare beeld bijstelling behoeft. Zo wordt algemeen aangenomen dat de boeken in de vroegmoderne boekwinkel ongebonden op de planken stonden en dat een potentiële koper van te voren

precies moest weten wat hij wilde hebben, maar uit het dagboek van David Beck blijkt dat hij soms op goed geluk een boekwinkel binnenliep om wat rond te snuffelen. Ook gaat men er doorgaans van uit dat de boekdistributie pas in de loop van de achttiende eeuw zo georganiseerd was dat deze kon voldoen aan de actuele smaak van het publiek. Pieter Tedings leesaantekeningen maken evenwel duidelijk dat het al veel vroeger mogelijk was om op vrij eenvoudige wijze aan recent drukwerk te komen. Een derde opvallende constatering is hoe vaak men buitenshuis las. Boeken gingen mee naar vrienden, tijdens het wandelen en in de trekschuit. Op haar tochten van Overschie naar familie in Leiden nam Jaboca van Thiel bijvoorbeeld altijd haar 'reijlsboek', Pierre du Moulins Verhandeling van de vrede der ziele, of een aflevering van de Vaderlandsche letteroefeningen mee. Tijdschriften bleken ideale reislectuur te vormen vanwege de korte artikelen.

De casussen maken vooral duidelijk hoe gevarieerd het leesgedrag van elk van de vier individuen was. Beck verdiepte zich bijvoorbeeld zowel in de bijbelse als de klassieke cultuur, ter wijl hij ook geregeld Franse en Nederlandse poëzie las. Ook de lectuur van de piëtistische Van Thiel was veelvormiger dan verwacht zou worden: niet alleen stichtelijke gedichten en prekenbundels, maar ook algemeen-culturele tijdschriften en zedelijke werken stonden op het programma. Het leesgedrag van de geselecteerde hoofdpersonen blijkt, kortom, slecht te vangen in bestaande categorieën als 'de bijbelse', 'de humanistische', 'de intensieve' of 'de extensieve' lezer en daarmee lijkt Blaak gelijk te krijgen

in zijn kritische houding ten aanzien van de kwantitatieve benadering. Ook laat hij overtuigend zien dat een simplificerend concept als de 'leesrevolutie', dat er van uit gaat dat er in de loop van de achttiende eeuw een verschuiving optrad van het intensief naar extensief lezen, de werkelijkheid geen recht doet. De verschillende manieren van lezen waren heel divers en kunnen al bij veel vroegere lezers zoals Beck en Teding van Berkhout worden teruggevonden.

Juist omdat de details aanleiding geven om courante theorieën ter discussie te stellen, is het zo jammer dat een krachtige synthese, die de vier detailstudies aan elkaar smeedt, ontbreekt: want wat bleef er nu eigenlijk gelijk en wat veranderde er in ruim anderhalve eeuw? Hoe zit het bijvoorbeeld met de opvallend grote rol die handgeschreven teksten en het voorlezen in het dagelijkse lees- en schrijfverkeer innamen? Zijn er verschuivingen in de functie en aard daarvan te ontdekken? En hoe zit het met de rol van het briefverkeer? Hoe kunnen de wijze waarop Teding van Berkhout zijn sociale netwerk via briefcontacten organiseerde en de stichtelijke brieven van Jacoba van Thiel in een breder historisch verband worden geplaatst?

Tekenend voor het ontbreken van het metaperspectief zijn de vele ad-hoc opmerkingen die ter ondersteuning van de particuliere casussen worden opgevoerd, maar die chronologisch gezien niet altijd kloppen. Zo worden Van Thiels beperkte schrijfactiviteiten – gedichten, politieke notities en historische aantekeningen ontbreken bij haar – verklaard door het gegeven dat het geleerde en literaire circuit voor

de meeste schrijfsters gesloten bleef (p. 248). Blaak verwijst hier naar de uitzonderlijkheid van de zeventiende-eeuwse dichteres Anna Roemers, ter wijl Van Thiel ruim anderhalve eeuw later actief was en de mogelijkheden voor schrijfsters in de tussenliggende tijd inmiddels al veel ruimer waren geworden. Niet haar sekse maar de religieuze doeleinden van haar schrijfactiviteiten lijken me hier dan ook relevant. De ruimere mogelijkheden die vrouwen, en dus ook Van Thiel, hadden om zich via het persoonlijke genre van de brief te uiten plaatst Blaak vervolgens tegen de achtergrond van zowel de brieftheorie als de opkomst van de briefroman, maar hoe praktijk, theorie en literair genre zich tijdsmatig gezien tot elkaar verhielden weten we in feite nog niet. Pertinent onjuist lijkt me in elk geval Blaaks bewering dat achttiende-eeuwse romans doorgaans in briefvorm werden geschreven (p. 252).

Om de vier hoofdpersonen in een chronologische ontwikkeling te kunnen plaatsen, was ook enig cijfermatig materiaal over de mate van 'geletterdheid' in de door Blaak bestudeerde periode welkom geweest. Nu blijft het bij twee algemene opmerkingen over het hoge aantal analfabeten in zowel de vroege zeventiende als de late achttiende eeuw (p. 58 en 248), ter wijl een precisering van deze gegevens de uitzonderlijkheid of juist representativiteit van zijn hoofdpersonages en andere 'geletterde' personen had kunnen benadrukken. In dit verband is het opmerkelijk dat 'geletterdheid' een van de meest gebruikte, maar ook de minst toegelichte term in het boek van Blaak is. De meest gangbare connotatie is nog altijd 'gestudeerd hebbende' en

‘belezen’, maar Blaak heeft de veel algemenere betekenis van ‘kunnende lezen en schrijven’ op het oog (een vreemde eend in de bijt is overigens de passage op p. 58, waar ‘geletterdheid’ plotseling verwijst naar het type letters dat personen gebruikten in hun schrift). Hij gebruikt de term dus vooral om de ‘geletterde’ van de ‘ongeletterde’ wereld te kunnen onderscheiden en in dat verband is het opmerkelijk dat hij herhaaldelijk benadrukt dat niet het schrift, maar het gesproken woord het belangrijkste informatiekanaal voor al zijn dagboekschrijvers vormde.

Of het bredere mediahistorische perspectief voor wat het spreken betreft de gewenste verdieping oplevert, waag ik dan ook te betwijfelen. Op microniveau levert de aandacht voor het gesproken woord sporadisch een aardige anekdote op (de spreekwoordelijke speld in een hooiberg), terwijl het op macroniveau slechts tot weinigzeggende gemeenplaatsen leidt, zoals: ‘hoewel het gesproken woord voor iedereen toegankelijk was, hing het gesprek van de dag dus wel af van de mensen met wie iemand in het dagelijkse leven verkeerde’ (p. 53) of ‘boeken gaven aanleiding tot gesprekken, waardoor de mening over een tekst mede werd gevormd’ (p. 293). Zeker is echter wel dat Blaak een mooie en zinvolle bijdrage aan het historische lezersonderzoek heeft geleverd, waarin hij een scherp oog voor het detail toont. Hopelijk gaat Blaak de uitdaging aan om in zijn volgende boek ook de grotere lijnen uit te zetten. Deze vier microstudies vormen daarvoor de onmisbare bouwstenen.

Lotte Jensen

